

G.Z.RƏHİMOVA*baş müəllim***Azərbaycan Dillər Universiteti**

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

**İNGİLİS DİLİNDƏ MÜSBƏT-QİYMƏTLƏNDİRİCİ NİTQ AKTLARINDA
QİYMƏTLƏNDİRMƏ OBYEKTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR***Açar sözlər: nitq aktı, qiymətləndirmə, bəyənmə, tərif, iltifat, yaltaqlıq**Ключевые слова: речевого акта, оценка, одобрение, похвала, комплимент, лесть**Key words: speech act, evaluation, approval, praise, compliment, flattery*

Müasir dilçilik nitqin funksional tərəfinin öyrənilməsi, həmçinin ünsiyyət quranların nitq davranışı ilə də fəal məşğul olur. Bu işdə müsbət qiymətləndirici nitq aktlarında qiymətləndirmə obyektlərini təyin etməyə cəhd göstərilməsidir. Bir neçə yaxın, lakin eyni olmayan şifahi-kommunikativ fenomenləri müsbət qiymətləndirmənin nitq aktlarına aid edirik: bəyənmə, tərif, iltifat və yaltaqcasına tərif. Qiymətləndirici nitq aktlarının tədqiqi son onilliklər ərzində antroposentrik bir oriyentasiya ilə xarakterizə olunan müasir dilçilik üçün böyük maraq doğurur. Qiymətləndirmənin funksional semantikasi A.A.İvinanın, E.M.Volfun, E.B.M.Tsuinin və s. əsərlərində öz əksini tapmışdır. Ən çox sosiolingvistik və psixolingvistik əsərlər iltifata (R.K. Herbert, N.Volfson, J.Terner, D.Sperber, D.Uilson və başqaları) həsr olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici tədqiqatçılar tərifin hər hansı bir ifadəsini bir iltifat kimi təfsir edərək iltifat və tərif arasında fərq qoymurlar. Bu, tərifin faktiki nitq aktına həsr olunmuş xarici tədqiqatların olmaması ilə əlaqədardır.

Tərif ifadə edən nitq aktı İ.A.Konova, L.I.Kloçko kimi alimlər tərəfindən öyrənilmişdir. S.V.Volinkina və R.V.Serebryakovanın əsərləri tərif və iltifat ifadə edən nitq aktlarının müqayisəli tədqiqinə həsr edilmişdir. Yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktı C.V.Dorda və E.S.Petelinanın araşdırma obyektidir; ikincisi onu tərif ifadə edən nitq aktı ilə müqayisə edir. Qeyd edək ki, E.S.Petelina tərif və bəyənmə arasında fərq qoymur və bəyənmənin bütün kontekstlərini tərifin nitq aktı kimi təqdim edir. Bəyənmə ifadə edən nitq aktı seçilmiş müsbət qiymətləndirmə aktları arasında ən az öyrəniləndir. Bildiyimiz qədər, bu günə kimi bəyənmənin nitq aktı kimi hərtərəfli pragmatik təsviri olmayıb. Ən əhəmiyyətli E.V.Yaroşeviçin bəyənmə konstruksiyası ilə paradigmatik sintaksis baxımından təşviq konstruksiyalarının müqayisəsi təqdim olunur. Müsbət qiymətləndirici ifadələrinə dair tədqiqatçılarda bir çox suallar yaranır, bunlardan biri də bu nitq formasıyalarının qiymətləndirmə obyektini fərqləndirilməsidir. Bu problemin həllinə ehtiyac bu işin aktuallığını müəyyənləşdirir. Tədqiqatın məqsədi, əsas pragmatik xüsusiyyəti müəyyən edən bir obyektin hərəkətlərinin və ya müsbət keyfiyyətin təsnifatı olan bəyənmə, tərif, iltifat və yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktlarıdır ki, bunlar da koordinatlar daxilində həyata keçirilir: Danışan (qiymətləndirmə mövzusu) – Dinləyici (onun obyektini kimi də çıxış edə bilər). Tədqiqatın mövzusu müasir ingilis dilindəki bədii dialoq diskursunda reallaşan bəyənmə, tərif, iltifat, və yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktlarının funksional və semantik xüsusiyyətləridir. İşin məqsədi bəyənmə, tərif, iltifat və yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktlarındakı qiymətləndirmə obyektini fərqləndirməkdir. Qarşıya qoyulan məqsəddən aşağıdakı vəzifələr irəli çıxır: 1) müsbət qiymətləndirici aktları təsnif etmək; 2) müsbət qiymətləndirici nitq aktlarının illokutiv məqsədlərini müəyyənləşdirmək; 3) qiymətləndirmə obyektlərini müsbət qiymətləndirici nitq aktlarında fərqləndirmək.

Bəyənmə, tərif, iltifat və yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktları illokutiv sinkretik aktlardır, çünki eyni zamanda iki və ya daha çox illokusiyanı həyata keçirirlər, bunların

arasında birincil və ikincil fərq qoyulmalıdır. Bəyənmə, tərif, iltifat və yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktları ilk növbədə müsbət qiymətləndirici məqsədi ilə həyata keçirilir. Obyektin, keyfiyyətlərinin və ya fəaliyyətinin müsbət qiymətləndirici ifadəsi ümumi, dəyişməz bir nitq aktı məlumatı üçün illokutiv məqsəddir. Müsbət qiymətləndirici aktları həmsöhbətə diqqəti göstərməyi tövsiyə edən həm müsbət nəzakət strategiyasını, həm də “yumşaldan modal paketdə bir ifadə hazırlamağı” nəzərdə tutan mənfi nəzakət strategiyasını həyata keçirir (2, s. 131). Müsbət qiymətləndirici ifadələr məzəmməti, narazılığı yumşaltmaq üçün təqdim edilə bilər, onlar mövzunu nəzakətlə dəyişdirməyə kömək edir və s. Müsbət qiymətləndirici nitq aktlarının ifadə və etiket qaydaları ekstralinqvistik kontekstlə müəyyən edilir və bu səbəbdən dəyişkəndir, müsbət qiymətləndirici ifadə isə daimi xarakterlidir.

Bildiyiniz kimi bir dəyər ifadəsi, danışanın insanlar, əşyalar, hadisələr, vəziyyətlər haqqında mühakiməsidir (3, s. 200). Bəyənmə ifadə edərkən danışan istənilən fikrin, qərarın rasionallığını, müəyyən bir obyektin estetikliyini, dəyərini, faydasını bildirir. Tərif ifadə edərkən adresant birinin gördüyü işin, alınan nəticələrin düzgünlüyünü, dəyərini bildirir. İltifat ifadə edərkən danışan adresantın görünüşünü və ya fəaliyyətini müsbət qiymətləndirir, onları nailiyyət kimi şərh edir. Yaltaqcasına tərif ifadə edərkən adresant bunu tərif və ya iltifat kimi ötürməyə çalışır. İltifat və ya tərif ifadə edən adresant yaltaqlanmaq və ya nəzakətə əsaslanaraq adresatla münasibətlərdə razılığın qorunması istəyinə əsaslanaraq onu həvəsləndirmək niyyətindədir. Eyni zamanda yaltaqcasına tərif edən adresant adresatı təşviq edərək yalnız adresantın öz maraq dairəsində onu hərəkətə təhrik etmək niyyətindədir. Qiymətləndirici nitq aktlarının obyektləri həm canlı, həm də cansız obyektlər və mücərrəd anlayışlar ola bilər. Bir şəxs qiymətləndirilsə, o zaman qiymətləndirmə obyektləri onun görünüşü, geyimi, davranışı, zövqü, əxlaqi və intellektual keyfiyyətləri, davranışı, hərəkətləri və fəaliyyətinin nəticələri ola bilər. Əgər müsbət qiymətləndirmə obyektləri cansız əşyalar və ya mücərrəd anlayışlardırsa, bu cür ifadələr bəyənmə olaraq şərh olunur. Bəyənmə ifadə edən nitq aktında qiymətləndirmə obyektini adresat ilə üst-üstə düşür, çünki cansız əşyalar və təbiət hadisələri ilə söhbət aparmaq mümkün deyil: danışan yalnız müsbət emosional yükünü həmsöhbət ilə bölüşə bilər. Bəyənmə ifadə edən nitq aktında bəyənilmiş xüsusiyyətləri təsvir edək: 1. “You're going to where they're filming, love?” the driver asked me, pulling away. “Yup.” “**Nice day for it**” (5, p. 86) (hava). 2. The Loxford sign gleamed briefly from the black hedgerows. “**Lovely village,**” Mike Vinson said, “**smashing.** I grew up in Harlesden. You don't know you're born, growing up here” (12, p.82) (məkan). 3. “I know the one,” said Lord Naughton. “Me too,” said Ma Gamble. “**It's a beautiful song**” (5, p.451) (musiqi parçası). 4. “I just thought we could get a bite to eat and then... see.” “**Sounds good,**” I say, as we start walking (7, p.166) (fikir). 5. “**Fascinating!**” says Kent, taking a sip of tea. “**I adore all these quaint old British customs.** Do you know any others?” (6, p.178) (adət-ənənələr).

Belə ki, daxili, sənət əşyaları, yeməyin hər müsbət qiymətləndirilməsi bizim tərəfimizdən bəyənmə kimi yozulmur. Əgər otaq, ev, mənzil, bağ, mebel və ya sənət obyektinin sahibi ilə söhbətdə müsbət qiymətləndirilsə, belə bir ifadə bizim tərəfimizdən bəyənmə kimi deyil, iltifat və ya yaltaqcasına tərif olaraq sahibinin zövqünə görə şərh olunur: “Thank you,” I said before she could disappear, “for showing me your beautiful home” (8, p. 109) (İltifat). Sənət, ədəbiyyat, elm əsərləri yaradıcılarının iştirakı ilə müsbət qiymətləndirilsə, belə bir dəyər ifadəsi də bəyənmə deyil, iltifat və ya yaltaqcasına tərifdir, bu halda nailiyyətdir: “About your novels,” he said. “**The plots are so well-laid.** For instance in *The Seventh Child*, although of course one feels that Edna will never marry...” (11, p. 191). Ünsiyyət quranlar restorandakı yeməkləri və ya mağazada alınan yeməkləri sevirərsə və bunu müsbət qiymətləndirirlərsə, ünsiyyətlərinin nəticəsi bəyənmədir. Əgər adresant əspaza və ya ziyafət ev sahibinə yemək barədə müsbət danışarsa, deyilən ifadə kulinariya bacarıqları və ya ləzzəti və təşkilati bacarıqları iltifat olaraq adlandırılmalıdır. Müqayisə üçün hər iki vəziyyəti təqdim

edirik: • “This is not just hot chocolate fudge cake, this is –” **“Hurrah for supermarket puddings!”** cried Nat, grinning appreciatively as she dived straight in with her spoon. She looks so happy in that moment, all traces of the stresses of her work day gone (9, p. 62) (bəyənmə). Cümlənin sonu güclü vurğu ilə tələffüz edilir. • “Now, Mrs. Forsyth, what did you think of my meringues?” **“So you did make them yourself – they were delicious.”** “Everything is homemade here – I mean the cakes” (10, p. 121) (iltifat). Beləliklə, iltifat məntiqi vurğu ilə deyilir. Ümumiyyətlə, adresat bir nailiyyət kimi təfsir etdiyi adresatın fəaliyyətinin nəticəsi iltifat ifadə edən nitq aktının obyektidir. Bu tezis illüstrasiyası obyektin ilin müəllimi adına layiq görülən məktəb müəllimi tərəfindən fəth edildiyi bir iltifatın ifadəsi ola bilər: **“My point is, I know what an accomplishment winning Teacher of the Year is. To be that popular with your students.”** Davis liked the **compliment** (4, p. 303). Bu cümlədə emfatik ənən-qalxan ton üstünlük təşkil edir. İltifat və ya yaltaqcasına tərifdə qiymətləndirilən nailiyyətlər arasına evi idarə etmək, evi təchiz etmək, tədbir təşkil etmək bacarığı, həmsöhbətin kulinariya qabiliyyətləri və onun peşəkar səriştəsini daxil edirik. Görünüş həm iltifat, həm də yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktının obyektidir. Ekstralingvistik kontekstin təhlili bu aktları tanımağa imkan verir. (Görünüşlə əlaqəli obyektlərə bir insanın bütövlükdə görünüşü, davranış tərz, gənclik, paltar daxildir. Ümumi görünüşlə əlaqəli bir iltifat nümunəsi: “John! Great to see you! **You're looking well**, mate. Still selling those cars?” (5, p.139). Həmsöhbətin paltarına bir iltifat nümunəsi: **“Oh I do love that gold dress, Chloe. Ravishing”** (13, p. 306). Qızının yanında bacısı ilə səhv salındığı iddia edilən adresatın anasının gəncliyini də müsbət qiymətləndirən növbəti nümunə yaltaqcasına tərifdir. A mother and daughter came over and asked Rex for his autograph. He smiled grandly and puffed out his chest. He looked at the **obvious mother** and said, **“Are you two sisters?”** She giggled as she left. (4, c. 76). Bir iltifat mövzusu adresatın yaşayış yeri, ev mühiti ola bilər, çünki bu obyektlər sahibinin zövqünü əks etdirir. **“How very nice,”** said Daniel, sitting down. He looked round him. **“How comfortable.** Tidiness makes me nervous” (12, p. 74).

Bəzi tədqiqatçılar iltifatları həmsöhbətin intellektual və mənəvi keyfiyyətlərinin obyektini kimi göstərir. Həmsöhbətin keyfiyyətlərinin müsbət qiymətləndirilməsinin tərif aktı və bu keyfiyyətlərin reallaşdırılması olan peşəkar nailiyyətlərin qiymətləndirilməsinin iltifat aktı olduğuna inanırıq. Fərqləndirici işarələr, fikrimizcə, bu vəziyyətdə həmsöhbət, ədəb xarakteri və şişirtməyə yönəldilmişdir. Peşəkar nailiyyətlərə ünvanlanan iltifat ifadəsinə aid bir epizod gətirək: Polkovnikin, hətta yuxarılar tərəfindən qeyd olunan maliyyə təşkilatındaki əvəzolunmazlığı müsbət qiymətləndirilir: Daniel shook Harry's hand and said, **“Ah. Diocesan Board of Finance couldn't do without you,** I hear, Colonel Richardson,” and Harry said, “It's nothing. Nothing at all. Like to do my bit” (12, p. 120). Cümlənin tempi olduqca zəifdir, diapason isə genişdir. Hər iki nitq aktı şişirtmədən ibarətdir – bütün ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən qəbul olunan bir hiperboldur. Növbəti nümunə ümumi şəkildə təqdim olunur, yəni, maliyyə problemləri və onların həlli yolları haqqında bir verilişdə iştirak edən və cazibədarlığı, prinsipiallığına inam, insanlarla ünsiyyətdə ilham, səbir və sadəlik, bacarığı ilə tamaşaçıların rəğbətini qazanan Rebekaya bir neçə adresat tərəfindən ifadə edilən tərif: **“You know, you're pretty unique, Rebecca,”** Kent is saying. **“A young, approachable, charming girl, with such a high level of expertise and conviction in what you're saying”** (6, p. 176). Enən-qalxan ton, emfatik vurğu.

Şəxsin iştirakı olmadan zahiri görünüşü və davranışı müsbət qiymətləndirilsə, belə bir açıqlama da tərəfimizdən iltifat deyil, tərif kimi şərh olunur, məsələn, aşağıdakı açıqlamada üçüncü bir şəxsin, Stivenin arvadının, zahiri görünüşünün müsbət qiymətləndirilməsi ifadə olunur: **“Of course I've seen Stephen Woodruff parading his new wife around in church. Pretty one, isn't she?”** (5, p. 235). Yaltaqcasına tərif ifadə edən nitq aktı tərif və iltifat ifadə edən nitq aktları ilə eyni obyektlərə yönəldilir. Yaltaqlıq ən çox “aşağıdan yuxarıya” ünvanlanır, yəni daha yüksək sosial statusu olan həmsöhbətə müraciət olunur. Yaltaqcasına

tərif ifadə edən nitq aktı bəyənilmiş hərəkətlərlə deyil, adresantın motivasiyasında hesablama və şəxsi maraqların olması ilə seçilir. Aşağıdakı məzmununda, maddi köməyini hesabladığı (adresantın zövqü, vərdisləri və fikirləri bəyənilir) milyonera bankda böyük borcları olan bir qızın yaltaqlığını göstərir: “Well... I was just going to say **again how much I love the picture you gave Suze.**” No harm in **complimenting** his taste again. “I love horses,” I add for good measure. (7, p. 200). Nəticə olaraq, müəyyən bir müsbət qiymətləndirmə ifadəsini yalnız qiymətləndirmə obyektinin meyarı əsasında təsnif etmək mümkün deyil: qiymətləndirmə ifadəsinin kimə ünvanlandığı, habelə adresantın hansı məqsədyönlü hədəfləri təqib etməsi nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Мурашкина Э.В. Стилистическая типология комплиментов // М: культура / Эльвира Вячеславовна Мурашкина. К.: Издаватель Дім Дмитра Бураго, 2009, Вип. 12, Т. III, С. 143-149.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987, 345 p.
3. Tsui A.B.M., Edwards G., Lopez-Real F. Learning in School-University Partnership: Sociocultural Perspectives, New York & London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2009, 200 p. Иллюстративные источники
4. Coben H. Promise me. London: Orion, 2007, 454 p.
5. Cohen J. Getting away with it, London: Headline Review, 2010, 599 p.
6. Kinsella Sophie. Shopaholic Abroad, London: Black Swan, 2001, 350 p.
7. Kinsella Sophie. The Secret Dreamworld of a Shopaholic, London: Black Swan, 2000, 320 p.
8. Morton K. The Distant Hours, London: Pan Books, 2010, 677 p.
9. Parks A. Men I've Loved Before, London: Headline Review, 2011, 427 p.
10. Pym Barbara. A Glass of Blessings, London: Virago, 2009, 277 p.
11. Spark Muriel. Memento Mori, London: Virago, 2010, 226 p.
12. Trollope Joanna. The Rector's Wife, London: Black Swan, 1992, 285 p.
13. Williams Polly. How to be married, London: Headline Review, 2010, 376 p.

Г.З.Рагимова

Объект оценки в положительно-оценочных речевых актах

Резюме

Статья посвящена исследованию объекта оценки в положительно-оценочных речевых актах, к которым автор относит одобрение, похвалу, комплимент и лесть. В статье также анализируются иллокутивные цели положительно-оценочных речевых актов. Экспрессивность и этикетный характер речевых актов положительной оценки определяются экстралингвистическим контекстом и поэтому признаются вариативными, а выражение положительной оценки рассматривается как характеристика константная.

G.Z.Rahimova

The evaluation object in positive-evaluative speech acts in English

Summary

The article is devoted to the investigation of the evaluation object in positive-evaluative speech acts, seen as approval, praise, compliment and flattery. The article also analyses the illocutionary aims of positive-evaluative speech acts. The expressiveness and etiquette character of the positive evaluative speech acts are determined by extralinguistic context and thus they are seen as variable characteristics, while the expression of positive evaluation is seen as a constant one.

Rəyçi: filol.f.d. C.H.Yaqubova

Redaksiyaya daxil olub: 27.04.2022